

Dissenting Visions – The Executive, Parliament and the Problematic Anglo-American Collaboration in the Changes of British Atomic Foreign Policy 1845–6

Lectio praecursoria 28.11.2015

Matti Roitto

FM Matti Roiton yleisen historian väitöskirja Dissenting Visions – The Executive, Parliament and the Problematic Anglo-American Collaboration in the Changes of British Atomic Foreign Policy 1845–6 tarkastettiin 28.11.2015 Jyväskylän yliopistossa. Vastaväittäjänä toimi professori Jussi Hanhimäki Graduate Institute of International and Development Studiesista, Genevestä ja kustoksena professori Pertti Ahonen Jyväskylän yliopistosta.

70 vuotta sitten, vuonna 1945, elokuun kuudennen päivän aamuna, kello 08.15 pommikone ”Enola Gay” pudotti neljän tonnin painoisen, uraania energianlähteenään käyttävän atomipommin Hiroshiman kaupunkiin Japanissa. Minuuttia myöhemmin pommi räjähti 576 metrin korkeudessa paikallisen sairaalan yläpuolella. Lähdetietojen mukaan 70 000-80 000 ihmistä kuoli välittömästi. Myöhemmin tuhojen laajuus ja pitkäaikaiset vaikutukset paljastuivat entistä karmeammiksi. Oli selvää, että maailma oli muuttunut.

Vuoden kuluessa tuosta hetkestä alkaen tapahtui paljon siitä, mikä selittää sodanjälkeisen maailman muotoutumista erityisesti suurvaltasuhteissa. Käsitykset turvallisuudesta ja sodankäynnistä olivat muuttuneet. Yksi lentokone saattoi yhden pommin avulla tuhota kokonaisen kaupungin. Aiemmin koneita oli tarvittu satoja. Atomipommin merkityksestä toisen maailmansodan päättymisessä ja sen käytön tarkoituksista on kiistelty heti Hiroshimasta alkaen. Tulkintoja on monia. Se, mistä ollaan kiistatta yhtä mieltä on, että aseiden valmistuminen ja ennen kaikkea sen käyttö olivat jotain, mitä amerikkalaiset kutsuvat nimellä ”game changer”. Atomipommi oli yksittäinen tekijä, joka muutti monella tapaa (lähes) kaiken.

Oli pelkoa, kauhua, liioittelua, kilpavarustelua, salaista diplomatiata, mutta myös joitain lupauksia mahdollisesti paremmasta. Atomikysymys oli tullut todeksi, seurasi ”atomiajan aamunkoitto”. Väitöskirjani käsittelee tätä sienipilvien varjossa tehtyä atomiulkopolitiikkaa ja sen haasteita brittiläisestä näkökulmasta vuosina 1945–1946.

Pitkä ja raskas sota oli vihdoinkin päättyneenä elokuussa 1945 ja rauhaan paluu oli edessä. Se rauha ja se maailma, johon sodan jälkeen yritettiin palata, ei kuitenkaan ollut samanlainen kuin sotaa edeltänyt. Angloamerikkalaisen yhteistyön tuloksena syntyneet, Hiroshimassa ja Nagasakissa käytetyt atomipommit olivat osaltaan muuttaneet maailmaa. Sodan aikainen suuri allianssi oli ollut poikkeusajan poikkeuksellinen tuote. Ainakin paperilla liittoutuneista oli tulossa Yhdistyneet Kansakunnat. Vuonna 1946 kansainvälinen tilanne oli jo kiristynyt uudelleen niin paljon, että voitaisiin ehkä puhua jo kylmän sodan esinäytöksestä. Aikaa luonnehti kaiken kurjuuden ja jälleenrakennuksenkin keskellä myös vahva tunne muutoksen tarpeellisuudesta.

Uudet tuulet puhalsivat. Toisaalta myös vanhat toimintatavat ja tottumukset vaikuttivat yhä esimerkiksi kansainvälisissä suhteissa. Nopeat päätökset olivat tarpeen ja uusien haasteiden tulviessa ovista ja ikkunoista ei ollut aikaa käydä huolellisesti suunnittelemaan mitään täysin ”uutta” vaan jouduttiin toimimaan vanhoilta pohjilta. Uusiin ongelmiin, kuten uuden teknologian luomiin haasteisiin, yritettiin etsiä kuumeisesti ratkaisuja. Aiempien toimien jatkaminen oli nopea ja helppo tapa yrittää saada asioita hallintaan. Tietynlainen polkuriippuvuus aiemmista päätöksistä oli vahvasti läsnä. Valinnat uuden ja vanhan välillä eivät olleet helppoja. Myöhemmän tiedon mukaan näiden tehtyjen päätösten seuraukset olivat kauaskantoisia.

Vuodet 1945 ja 1946 määrittivät pitkälti ihmisten ja valtioiden suhtautumista ja ymmärrystä uudesta teknologiasta. Ne olivat myös vuosia, jotka määrittivät useita myöhempiä sodanjälkeisiä kiistoja ja ongelmia. Tämä lyhyt, mutta tärkeä, haasteiden ja ongelmien täyttämä ajanjakso on kuitenkin usein pääosin sivuutettu esimerkiksi historian tutkimuksessa. Erityisen paljon aiempaa tutkimusta on myös luonnehtinut keskittyminen Yhdysvaltojen merkittävään rooliin niin maailmanpolitiikassa kuin atomiasioissakin ja toisaalta sen suhteisiin erityisesti Neuvostoliiton kanssa.

1980-luvun alussa maailman muutosten tutkimuksessa nousi jossain määrin esille kuitenkin myös Britannian merkitys niin sanottuna kolmantena suurvaltana, jonka toimilla oli merkittäviä vaikutuksia suurvaltasuhteissa ja luonnollisesti Euroopan sodanjälkeisessä kehityksessä. Lukuun ottamatta harvoja poikkeuksia Britannian osuutta, tavoitteita ja omaa roolia sodanjälkeisen atomikysymyksen muotoutumisessa ja ratkaisuyrityksissä on kuitenkin tutkittu lopulta sängen vähän. Britinäkökulmaa on tuotu esille etenkin atomiajan alkuvuosiin liittyen paljon vähemmän kuin amerikkalaisten tavoitteisiin, politiikkaan, tutkimukseen ja muuhun vastaavaan keskittyvää tutkimusta. Erityisesti asian mahdollinen parlamentaarinen ulottuvuus on sivuutettu. Jo 40 vuotta on toistettu kritiikkittä Margaret Gowingin (1974) väitettä siitä, että Britannian parlamentti ei aiheesta keskustellut. Väite on toistunut esimerkiksi parlamenttitutkimuksen perinteisenä esimerkkinä siitä, miten ulko- ja turvallisuuspolitiikassa, etenkin Britanniassa, parlamentilla ei ole juurikaan mahdollisuuksia puuttua näihin asioihin. Tälle väitteelle ei ole kestäviä perusteita.

Ulko- ja turvallisuuspolitiikan parlamentarisaatio on noussut esille niin sanotussa uudessa parlamenttitutkimuksessa (ks. Ihalainen 2013; Ihalainen & Matikainen 2016), johon tänään tarkastettava väitöskirjakin osaltaan liittyy.

Varsinainen ydinenergiaa – tai aikalaiden mukaan atomienergiaa – koskeva tutkimus oli jo kehittynyt suurin harppauksin 1930-luvulla, varsinkin sen loppupuolella. Toinen maailmansota edisti tätä kehitystä entisestään asevarustelun ja aseteknologisten sovellusten kautta. Ydinpommin, aikalaiden sanoin atomipommin, käyttö Hiroshimassa 6.8.1945 ja Nagasakissa 9.8.1945 on ehkä eräs uuden ajan poliittisen historian merkittävimmistä tapahtumista. Toisin kuin aikalaiset asian yleensä näkivät, ei uusi teknologia ollut vain yksittäinen keksintö tai suunnitelma, piirustus, joka voitaisiin kopioida. Atomipommille ei ollut suoranaista reseptiä vaikka niin oletettiin. Kyseessä oli kokonaisuus erilaisia tutkimuksia, suunnitelmia, keksintöjä, sovelluksia ja tuotantolaitoksia Kanadassa, Britanniassa ja eritoten Yhdysvalloissa.

Jos uusi teknologia oli moniulotteinen ja monimutkainen yhdistelmä tekniikkaa ja tieteitä, sekä myös poliittista päätöksentekoa, niin monimutkaisia olivat myös atomipommin ”keksimisestä” ja käytöstä johtuneet monisyiset seuraukset kuten jo aiemmin mainitsin. Uuden teknologian kehitys ja käyttöönotto loi kokonaan uudenlaisen haasteen, ”atomikysymyksen”. Se tarkoitti käytännössä ”mitä tehdä nyt, kun atomipommi on olemassa ja uusi teknologia on otettu käyttöön? Mihin se vaikuttaa? Mitä sille voi tehdä?”. Aihe oli esillä monilla tavoin, mutta sitä luonnehtii parhaiten yleispätevä sana *atomi*, *atomic*. Ymmärrys siitä keskittyi ensisijaisesti uuden teknologian aiheuttamaan pelkoon, joka taas liittyi ensisijaisesti mahdolliseen, yllättävään ja täydelliseen tuhoon, jota atomipommilla voisi aiheuttaa. Toinen merkittävä seikka oli kaikenlainen asialla liioittelu. Aikalaiset näkivät uudessa teknologiassa niin hyvää kuin pahaakin, mutta tästä ei ollut varmaa tietoa. Kyse oli mahdollisuuksista, joista puhuttiin vähäisen saatavilla olevan tiedon vuoksi hyvinkin kriittittävästi.

Siksi voidaankin puhua yleisterminä atomiajan aamunkoitosta. Järkyttävien välittömien tuhojen ja pitkäkestoisten vaikutusten lisäksi atomipommit muuttivat pysyvästi ennen kaikkea ihmisten käsitystä turvallisuudesta. Samalla haaveiltiin uuden teknologian auttavan esimerkiksi energia- ja polttoainepulassa, sekä lääketieteessä. Tosin julkisuudessa harvakseltaan esiintyneissä asiantuntijakommenteissa kaupalliset ja siviilisovellukset nähtiin vasta vuosien päässä olevana ja atomiase oli ainoa olemassa oleva uuden teknologian sovellus. Käsite ”atomi” oli silti aikalaisille sekä uhka että mahdollisuus.

Aihe kiinnosti kaikkialla ja uuden teknologian mukanaan tuomia muutoksia pyrittiin jäsentämään hyvin vähäisillä tiedoilla. Spekulointi, villit huhut ja liioittelu sekä yltiöoptimistiset että -pessimistiset tulevaisuudenvisiot esiintyivät julkisessa keskustelussa. Myös Britannian parlamentissa puhuttiin esimerkiksi atomiautojen mahdollisuudesta. Britannian hallituskin uskoi erään huijarin väitteisiin siitä, että hän olisi keksinyt atomienergialla käyvän auton, ja lähetti ministerinsä uuden auton paljastustilaisuuteen. Puhuttiin loppumattomasta ja edullisesta energian lähteestä ja toisaalta maailman, jopa linnunradan tuhoutumisen mahdollisuudesta. Pelättiin esimerkiksi kenraali Francon valmistavan atomiaseen kadonneiden natsitiedemiesten

avulla Espanjassa tai puolalaisten valmistelevan pian atomiasetta keittiössään. Merkittävää oli se, että käsittelemällä äärimmäisen ajankohtaista aihetta julkisesti, parlamentaaristen sääntöjen suomien mahdollisuuksien mukaan, Britannian parlamentti oli merkittävä tekijä ”atomikysymyksen” ja uuden teknologian julkisessa määrittelyssä sekä sen ymmärtämisessä. Median, erityisesti lehdistön välityksellä nämä keskustelut välitettiin osin ympäri maailmaa, ja ne vaikuttivat esimerkiksi Yhdysvalloissa julkiseen mielipiteeseen.

Britannian rooli oli ollut tärkeä uuden teknologian kehityksessä. Sen toimet sodan jälkeen – pyrkiminen käytännössä atomiasevaltioksi jo 1945 – liittyivät sen tavoitteisiin turvata asemansa, myös suurvalta-asemansa, heikentyneistä resursseista huolimatta. Sen pyrkimyksillä oli merkittävä vaikutus myös sodanjälkeisen maailman muotoutumisessa. Vaikka Britannia ei ollut saman luokan suurvalta kuin Neuvostoliitto tai Yhdysvallat, oli se silti keskeinen toimija sodanjälkeisessä maailmassa. Erityisesti se luotti kykyynsä kompensoida niin sanotun kovan voiman puutteita pehmeällä voimalla, esimerkiksi diplomatialla. Selvää oli, että tämä ei yksin kuitenkaan riittäisi. Tarvittiin jotain muuta.

Houkuttelevan vaihtoehdon uudelle hallitukselle tarjosi sodanaikaisen angloamerikkalaisen atomiyhteistyön jatkaminen. Virkamiehet informoivat Britannian pääministeri Clement Attleeta, ja pragmaattisempaa ulkoministeri Ernest Bevinia tästä yhteistyöstä. He kertoivat myös sopimuksesta jatkaa yhteistyötä myös sodan jälkeen. Attlee oli harkinnut aivan muunlaista politiikkaa. Atomikysymys ja sen käsittely muokkasivat ihmisten ymmärrystä atomiasioista. Se oli osaltaan luomassa sitä monimutkaista ongelmien verkkoa, joka johti myös entisestään suurvaltojen välien heikkenemiseen. Se johti epäluulon ja pelon kasvuun, asevarusteluun ja pahimpaan varautumiseen. Myös uuden maailmanjärjestön, Yhdistyneiden kansakuntien, kehittämisen haasteet ovat sidoksissa atomikysymykseen ja angloamerikkalaisen atomiyhteistyön ongelmiin. Esimerkiksi atomiaseen kontrollointi, luovuttaminen YK:n alaiseksi tai sen kieltäminen, ja toisaalta rauhanomaisen kansainvälisen atomiyhteistyön kehittäminen olivat aiheita, joihin YK:n nähtiin tarjoavan toimivan ylikansallisen ratkaisuforumin.

Järkytys, joka pommien käytöstä seurasi, ravisteli maailmaa. Se nosti esille erilaisia ehdotuksia uuden teknologian käytön rajoittamisesta, niin ettei oltaisi pian jo uuden sodan ja uusien kauhujen äärellä. Monet aikalaiset näkivät myös, että nyt oli ihmiskunnan viimeinen mahdollisuus pyrkiä uudenlaiseen maailmaan – maailmaan, jossa kansainvälinen yhteistyö vallitsisi, ja jossa tärkeää olisi avoimuus ja rauhanomainen kanssakäyminen. Osin tätä edistämään oli perustettu myös juuri Yhdistyneet kansakunnat, YK.

Sen edeltäjän, Kansainliiton, epäonnistuminen kummitteli kuitenkin monien mielessä. Realistinen, käytännössä pahimpaan varautuva, politiikka nostikin heti päätään. Hyvät aiheet ja pahimpaan varautuminen, kaksinapainen suhtautuminen tulevaisuuteen, vuorottelivat lähes kaikkialla, ei vain brittien pikaisesti laaditussa, virkamiesten ohjeistamassa atomiulkopolitiikassa. Hyvin pian lännessä suunnitelmat myös muuttuivat, ja osin järjestöä yritettiin kehittää turvaamaan angloamerikkalaista atomimonopolia, myöhemmin amerikkalaista monopolia.

***

Atomiasiat, erityisesti aseet, ja suurvaltopolitiikka kiinnostavat edelleen. Niihin liittyvistä ongelmista ei ole päästy eroon, ehkä osin siksi, että näiden ongelmien alku ja syyt seurauksineen ovat jääneet osin historian hämärään. Laajasta ja monialaisesta kiinnostuksesta huolimatta tutkimuksissa atomipolitiikasta ja myös angloamerikkalaisista suhteista on painotettu amerikkalaisia näkökulmia ja politiikkaa on tulkittu heidän tavoitteisiinsa keskittyen. Viime aikoihin saakka osin kylmän sodan ajasta nousseiden tarpeiden pohjalta angloamerikkalaista erityissuhdetta on korostettu hyväksi ja lämpimäksi. Vaikka eriäviä näkökantoja on esitettykin, on yhteistyön ja angloamerikkalaisten suhteiden ongelmia sivuutettu. Ongelmia on pidetty merkittävistä seurauksista huolimatta väliaikaisina. Ydinasekilpavarustelu ja kansallisten etujen ajaminen periytyvät osin tästä kaikesta, samoin esimerkiksi Britannian työväenpuolueen vuoden 1947 aikainen sisäinen kriisi.

Britannian puoli atomiajan niin sanotusta suuresta tarinasta on nostettu esiin ensimmäisiä kertoja vasta 1970-luvulla. Pääosa tämän jälkeen tehdystä tutkimuksesta on kuitenkin keskittynyt lähinnä atomiaseeseen strategisena tai arvovaltaa tuovana tavoitteena Britannian politiikassa. Ne ovat sinänsä merkittäviä tekijöitä suurvaltopolitiikassa ja kansainvälisissä suhteissa. Niiden takana oleva arkipäivän politiikka, päätösten valmistelu ja monimuotoisuus on kuitenkin jäänyt myös pienemmälle huomiolle. Ydinaseiden, ydinteknologian, niiden leviämisen sekä niiden poliittisten vaikutusten tutkimus, *Nuclear Proliferation Studies*, on nostanut esiin kuitenkin myös uudenlaisia lähestymistapoja ja aiheita atomi- tai ydinteknologiaan, politiikkaan ja kulttuuriin liittyen.

Pitkään aihepiirin tutkimuksessa pääsuuntauksina säilyneiden strategia- ja arvovaltakysymysten rinnalle on noussut näitä yhdistelevä synteettinen näkökulma, jota esimerkiksi John Baylisiin (1996) tutkimukset edustavat. Uusien ydinasevaltioiden kansalliset kehitystarinat ovat nousseet myös vanhojen suurvalta-aiheiden rinnalle ja kiinnostuksen kohteeksi. Oman lisänsä tutkimuksen kenttään ovat luonnollisesti tuoneet politiikan tutkimus, kansainvälisten suhteiden tutkimus sekä historia. Vaikka paljon onkin saatu aikaan, on erityisesti atomiajan aamunkoittoon keskittyvällä, uudelleenarvioivalla, kansalliset ja ylikansalliset ”suuret tarinat” haastavalla, monipaikkaisella, vertailevalla ja kriittisellä historian tutkimuksella vielä paljon annettavaa aihepiirille.

Liian paljon on puristettu kokoon, liian paljon on tehty yleisen tason tutkimuksia. Sitä, miksi atomikysymys muotoutui sellaiseksi kuin se muotoutui, on pidetty selvitettyinä vaikka uutta, vanhoja näkemyksiä haastavaa tietoa on ollut löydettävissä. Koska aihe kiinnostaa laajaa harrastajien piiriä, siihen liittyy myös kirjatehtailun bisnestä omine ongelmineen. Historiatieteen tarjoamat lähestymistavat ovat osin jääneet varjoon. Perusasioita on jäänyt selvittämättä – sellaisia perusasioita, jotka ovat monella tapaa myös nykyisten ydinaseongelmien ja kansainvälisen luottamuspuolan ytimessä.

Esimerkiksi ydinteknologiaan liittyy yhä edelleen väistämättä sama olennainen kahtiajakaisuus kuin 1945–6: uhka ja mahdollisuus. Ydinreaktori itsessään on

joidenkin mielestä mahdollisuus säästää muita luonnonvaroja energiantuotannossa ja, lukuun ottamatta ydinjätettä, saastuttaa kenties vähemmän. Samalla se on esimerkiksi saksalaisen energiakäännekeskustelun mukaan väistämätön ympäristökatastrofin uhka. Tshernobylistä, saati sitten Fukushimasta ei ole kulunut kauaa aikaa, mutta molempien tuhojen jälkiä siivotaan vielä pitkään.

Ydinreaktori on myös mahdollisuus aseteknologialle. Oli ydinenergian käytöstä ja tuottamisesta sitten mitä mieltä tahansa, teollinen kapasiteetti merkitsee aina myös tietynasteista valmiutta tuottaa ydinase. Irakin, Iranin ja Pohjois-Korean tapaukset ovat tästä tuoreimpina esimerkkeinä. On äärimmäisen vaikeaa valvoa, että rauhanomaiseen käyttöön, energiantuotantoon liittyviä laitoksia ja laitteita ei käytettäisi myös ydinaseohjelman luomiseen. Nämä ongelmat havaittiin jo 1945–1946.

Täydellinen kansainvälinen ydinkoekiello hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa 10. syyskuuta 1996, mutta voimaan sitä ei ole saatu. Järjestön voimattomuus ratkoa näitä ongelmia juontuvat suoraan sodanjälkeiseen aikaan, ja liittyy vahvasti myös angloamerikkalaiseen atomiyhteistyön ongelmiin ja brittiläisen atomiulkopolitiikan linjauksiin (Yhdysvaltoja ja Neuvostoliittoa mitenkään väheksymättä). Se mitä tapahtui 1945–1946, oli osaltaan vaikuttamassa siihen millaisiksi esimerkiksi YK:n mahdollisuudet kontrolloida, säädellä ja valvoa uuden teknologian käyttöä kehittyivät.

Läntisten suurvaltojen kaksinapainen politiikka ja erityisesti Yhdysvalloissa tiettyjen piirien pyrkimys atomiase- ja jossain määrin teknologiamonopoliin vaikeuttivat muun muassa yhteistyön ja kontrollinkin luomisen mahdollisuuksia. Sodanjälkeiseen tilanteeseen vaikuttivat yhtä lailla brittien atomiulkopolitiikan monet edestakaiset muutokset ja politiikan empiminen työväenpuolelle ideologisesti tärkeän kansainvälisen yhteistyön ja avoimuuden politiikan ja mahdollisten suhteellisten etujen hakemisen, suurvalta-aseman säilyttämisspyrkimysten ja salaisen, realistisen angloamerikkalaisen yhteistyön politiikan välillä. Vaihtoehtojen pitäminen varalla on monella tapaa normaalia poliittista toimintaa, tai sen olisi syytä olla, ja näin oli erityisesti myös atomiulkopolitiikassa ja ulkopoliitikassa yleisemmin. Sen sijaan linjattomuus, empiminen, salailu ja vetkuttelu, ”kaksilla korteilla” pelaaminen aiheuttaa kuitenkin yleensä lopulta enemmän ongelmia kuin hyötyä. Näin oli myös Britannian tapauksessa 1945–6.

Suhteellinen etu muihin nähden ja pelko veivät voiton, yhteistyön, rauhan ja mahdollisen säätelyn politiikka jäi – kuten valitettavan usein käy – varavaihtoehdoksi ja jopa keppihevoseksi. Näin siitäkin huolimatta, että esimerkiksi Britannian uusi hallitus oli valtaan päästessään halunnut tukea kansainvälistä kontrollia ja yhteistyötä, rauhanomaista uuden teknologian käyttöä ja kehitystä. Näin siitäkin huolimatta, että Britannian uusi parlamentti tätä linjaa tuki – joistain soraäänistä huolimatta jopa vaati. Näin siitäkin huolimatta, että siitä myös sovittiin ensin atomiaseen kehittäjien, Yhdysvaltojen, Kanadan ja Britannian kesken ja tämä aikomus tuotiin julki Washingtonin julistuksessa marraskuussa 1945 ja julistus luettiin Britanniassa parlamentillekin politiikan linjauksena. Näin myös siitä huolimatta, että kontrolliaikeille saatiin myös Neuvostoliiton tuki. Samaan aikaan valmisteltiin kuitenkin salassa myös kansallisia tavoitteita, ja oman edun ajamista. Esimerkiksi

mahdollisesti energian tuotantoon silloin sopivaksi nähtyä toriumia ei raaka-aineena juuri tutkittu, sillä sitä ei pidetty ydinasekelpoisena. Aseen tuoma arvovalta ja strateginen etu nähtiin tärkeämpinä tai saavutettavampina kuin kansainvälinen yhteistyö.

Vaikka kontrafaktuaalisuus – selvemmin sanottuna jossittelu – ei ehkä olekaan hyvän tieteellisen tavan mukaista, on silti kovin houkuttelevaa pohtia, olisiko sodanjälkeisen maailman tilanne voinut päätyä erilaiseksi jos esimerkiksi kansainvälistä rauhanomaista yhteistyötä olisi edistetty vielä voimakkaammin? Jos olisi pyritty jakamaan avoimesti tietoa uudesta teknologiasta? Jos olisi pyritty määrätietoisemmin rakentamaan kontrollimekanismeja maailman ehdoilla, eikä vain kansallisiin intresseihin pohjautuen? Kuten jo mainitsin, tälle oli ollut olemassa selkeät edellytykset esimerkiksi Clement Attleen hallituksen ja työväenpuolueen noustessa valtaan Britanniassa syksyllä 1945. Sillä oli takanaan ennennäkemättömän voimakas tuki, äänestämällä ilmaistu muutoksen tarve, ja kannatus tehdä uudenlaista politiikkaa. Lyhyessä ajassa, ainakin ulkopoliitikassaan, se käänsi kuitenkin kelkkansa. Se pyrki lähes hinnalla millä hyvänsä turvaamaan angloamerikkalaisen atomiyhteistyön jatkon, jopa vastoin julkisia lupauksia ja parlamentaarista vastuutaan. Vaikka asiaa ei aivan suoraan sanottukaan, oli selvää, että britit havittelivat atomiaseita. Niitä haviteltiin, koska ei luotettu kansainväliseen yhteisöön, Neuvostoliittoon, tai edes sodanaikaisista liittolaisista vahvimpaan, Yhdysvaltoihin. Toisaalta myös rajoitteita tälle linjaukselle ilmeni. Ehkä voitaisiin puhua vielä uraaniakin harvinaisemmasta luonnonvarasta, poliittisesta omatunnosta, joka parlamentaarisessa paineessa rajoitti valitun, ja virkamiesten suosittelman realistisen politiikan täydellistä toteuttamista.

Vaikka Britannialla olikin mahdollisuus tarjota niin sanottua kolmannen ulkopoliitikan vaihtoehtoa kahden suurvallan tavoitteiden kompromissina, ei se luonnollisestikaan ollut yksin päättämässä kaikesta. Osaltaan tähän kaikkeen vaikutti Yhdysvaltojen samanlainen, kaksinapainen politiikka, jossa luvattiin yhtä ja tehtiin toista. Amerikkalaisille ei näyttänyt alun passiivisuuden jälkeen olevan ongelmallista käyttää Britannian riippuvuutta Yhdysvaltojen tuesta hyväkseen. Britannian taloudellinen heikkous oli Yhdysvaltojen linjauksille etu. Atomiteknologiaa ja brittien kipeästi tarvitsemaa lainaa käytettiin surutta sekä keppinä että porkkanana, kun juuri brittien taitavalla, joskin myös ylemmydentuntoisella diplomatialla herättelemä maailmanvalta otti lopulta aloitetta käsiinsä pakottaen britit reaktiiviselle kannalle.

Vaikka brittien tekemät myönnytykset muissa ulkopoliitikan ja talouden asioissa, atomiyhteistyön ongelmien hälventämiseksi ja suotuisemman kuvan saamiseksi toivatkin maita lähemmäs toisiaan ja onnistuivat aktivoimaan Yhdysvaltoja, ei atomiyhteistyö kiinnostanut monopolia havittelevia amerikkalaisia. Jo joulun alla 1945 he vetkuttelivat jo luvatussa ja sovitun yhteistyön lopullisessa sopimisessa. Keväällä 1946 yhteistyön sinetöintiä hidasti milloin mikäkin seikka, muun muassa YK:n peruskirjaan ja moraalisiin velvoitteisiin vedottiin. Salassa valmisteltiin lakia, joka tekisi kaiken kansainvälisen yhteistyön mahdottomaksi.

Britannian poliittisen johdon sisäpiiri, ja ne edellä mainitut merkittävässä roolissa olevat virkamiehet onnistuivat myös rajoittamaan tiedonsaantia, ja siten kotimaista keskustelua politiikan vaihtoehtoista. Parlamentaarikot tosin kritisoivat hallituksen

ilmiselvää amerikkalaista suuntausta kovin sanoin. He eivät tienneet, että takana lymysi jo pieneksi käynyt mahdollisuus hyötyä amerikkalaisista atomiyhteistyössä, ja siksikin kaikenlaista veneen keikuttamista vältettiin. Vaikka historioitsija ei voi, eikä ennen kaikkea saisi anakronistisesti arvottaa menneisyydessä tehtyjä ratkaisuja jälkiviisaudella, ei voi välttää kiusausta sanoa, että ehkä ongelmia ja kriittistä keskustelua pelättiin aivan liiaksi. Yhä uusia viivytyksiä ilmeni, kunnes olikin jo mahdotonta tehdä mitään.

Angloamerikkalaisen yhteistyön kaatumisen näyttäytyessä jo vääjäämättömänä sinnikkäille briteillekin loppukeväästä 1946, jatkettiin maailman silloin vähäisten tunnettujen fissiokelpoisten raaka-aineiden salaista haalintaa ja kontrollointia jopa salassa omilta liittolaisilta. Yhdessä esimerkiksi Britannia ja Yhdysvallat olivat yrittäneet hankkia käyttöönsä Ruotsin uraanivarantoja. Ruotsalaiset olivat kuitenkin ilmoittaneet tarvitsevansa ne omaan atomiase- ja energiaprojektiinsa, eivätkä suostuneet kauppaamaan niitä kenellekään. Yhdysvallat yritti pitää hallussaan Manhattan-projektin aikaiset raaka-ainetarannot, joiden piti olla yhteisiä brittien kanssa. Nähdessään yhteistyön kariutuvan ja Intian mahdollisesti itsenäistävän, britit taas neuvottelivat salassa liittolaisiltaan hankkiakseen kaiken mahdollisen fissiokelpoisen tai muuten soveliaan raaka-aineen Intiasta.

Väitöskirjani ”The Executive, Parliament and the Problematic Anglo-American Atomic Collaboration in the Changes of British Atomic Foreign Policy 1945–6” keskittyy tähän osin sivuutettuun tai jopa ylenkatsottuun, mutta tärkeään ajanjaksoon. Se käsittelee Britannian edellä mainittuja atomiulkopolitiikan muutoksia ja angloamerikkalaisen yhteistyön tälle politiikalle aiheuttamia haasteita vuosina 1945–1946. Se pyrkii esittämään niille muutoksille syitä ja valottamaan sitä valtavan paineen alla tehtyä päätöksentekoa, joka atomikysymykseen liittyi. Se pohtii syitä myös kriittisesti syitä yhteistyön epäonnistumiselle. Se on historiatieteen sisäisesti tarkoituksellisen revisionistinen työ. Se on myös työ, joka pystyy esittämään legitiimisti uuden näkökulman hankalasta aiheesta käyttämällä uutta tietoa ja lähdemateriaalia. Se on työ, jossa on myös löydetty tutkimuksellinen ”musta-aukko”, jonka aiempi tutkimus on vuosikymmenten aikana käsittämättömästi sivuuttanut. Kuten atomipommi, se, jos mikä, on omanlaisensa ”game changer”, yksittäinen asia, joka muuttaa perusteellisesti pitkään vallinnutta näkemystä monisyisestä aiheesta.

FT Matti Roitto työskentelee tutkijatohtorina Historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa.

Kirjallisuus

Baylis, John. 1996. *Ambiguity and Deterrence. British Nuclear Strategy 1945–1964*. Oxford: Clarendon Press.

Gowing, Margaret. 1974. *Independence and Deterrence. Britain and Atomic Energy 1945–1952, Volume I: Policy Making*. Bristol: MacMillan.

Ihalainen, Pasi. 2013. Vertaileva Euroopan historian tutkimus parlamenttihin historian näkökulmasta. *Tieteessä tapahtuu* 31, 4: 30–35.

Ihalainen, Pasi & Satu Matikainen, eds. 2016. The British Parliament and Foreign Policy in the 20th Century. *Parliamentary History* 35, 1.